

Dilshod MUTALOV,

O'zDK "Orkestr dirijyorligi" kafedrası dotsenti v.b.,
O'zDK Musiqali teatr studiyasi
Simfonik orkestri badiiy rahbari, dirijyor

DIRIJYORLIK SAN'ATINI O'QITISHDA ZAMONAVIY METODLAR

Annotatsiya. Maqolada dirijyorlik san'atini o'qitishda qo'llanilayotgan zamonaviy metodlar yoritiladi. Dirijyorning kasbiy shakllanishida musiqiy tafakkur, texnik tayyorgarlik va pedagogik yondashuvlarning ahamiyati tahlil qilinadi. Ta'lim jarayonida nazariya va amaliyot uyg'unligiga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: dirijyorlik san'ati, zamonaviy metodlar, opora, vizual yondashuv, musiqiy ta'lim, dirijyorlik texnikasi, pedagogika.

Аннотация. В статье рассматриваются современные методы обучения дирижёрскому искусству. Анализируется роль музыкального мышления, технической подготовки и педагогических подходов в профессиональном становлении дирижёра. Подчёркивается взаимосвязь теории и практики.

Ключевые слова: дирижёрское искусство, современные методы, опора, музыкальное образование, визуальный подход, дирижёрская техника, педагогика.

Abstract. This article examines contemporary methods of teaching conducting. It analyzes the role of musical thinking, technical training, and pedagogical approaches in a conductor's professional development. The relationship between theory and practice is emphasized.

Keywords: Conducting, modern methods, support, music education, visual approach, conducting technique, pedagogy.

Dirijyorlik san'ati – bu nafaqat musiqa ijrochiligi, balki orkestr va ansambllar faoliyatini boshqarish, musiqiy tafakkur va ijodiy yondashuvni rivojlantirish san'atidir. Har qanday san'at turini muvaffaqiyatli egallash uchun inson tegishli qobiliyat va sifatlarga ega bo'lishi, mazkur san'atning mazmuni, tuzilishi va vositalari, shuningdek, erishilishi lozim bo'lgan maqsad haqida aniq tasavvurga ega bo'lishi zarur. Ta'lim metodikasi o'zlashtirilayotgan san'atning talablariga mos kelishi, mustaqil o'quv faoliyati olib boriladigan sharoitlar esa kasbiy ko'nikmalarni egallash va maxsus qobiliyatlarni rivojlantirishga xizmat qilishi lozim. Bu omillarning barchasi bir-biri bilan uzviy bog'liq. Ushbu zanjirdagi kamida bitta bo'g'inning yo'qligi yoki sustligi yakuniy natijaga – ya'ni ta'lim oluvchining professional darajasi

va badiiy salohiyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Dirijyorlikni o'qitish metodikasi asosan, o'z tajribasini subyektiv shakllarda uzatishdan iborat. Bu ko'proq dirijyorlik texnikasi usullarini namoyish etishda namoyon bo'ladi – talaba faqat harakatlarni o'zlashtirishi kerak. Hozirgacha ijrochilik masalalari, masalan, asarning tempi yoki talqin uslubi, katta o'rin egallaydi. Ushbu masalalar 50–60 yil oldin juda muhim bo'lgan bo'lsa, bugungi kunda musiqa asarlarini yozib olishning keng tarqalishi bilan o'z ahamiyatini yo'qotdi. Maxsus dirijyorlik sinflarida tizimli o'qitish yo'q bo'lgan davrda dirijyorlik ko'nikmalarini o'zlashtirish "o'z-o'zini o'rgatish" usuli orqali amalga oshirilgan. Dirijyorlik usullari vizual yo'l bilan o'rganilgan. Shu tarzda ijrochilik tajribasi va an'analari ham uzatilgan. "O'z-o'zini o'rga-

tish" usulining ba'zi ijobiy tomonlari bor edi, ular bugungi kunda qabul qilingan metodikada yetishmaydi [1, 15–16-bb.].

Shuningdek, mazkur ilmiy izlanish doirasida, amaliy ko'nikmalarga asoslanib dirijyorlikning an'anaviy va zamonaviy o'qitish metodlari haqida batafsil yoritildi. Hozirgi globallashuv sharoitida professional kadrlar tayyorlashda texnologiyalardan foydalanish pedagogikaning ma'lum bir qismini egallaydi. An'anaviy pedagogik metodlar bilan bir qatorda zamonaviy yondashuvlar talabalarni samarali tayyorlashda muhim ahamiyatga ega.

Zamonaviy davrda dirijyorlikni o'qitish jarayonida multimedia, interaktiv metodlar, individual yondashuv, master-klasslar va improvizatsiya mashqlari keng qo'llanilmoqda. Shu sababli, ilmiy ishning maqsadi – dirijyorlik san'atini o'qitishda zamonaviy pedagogik metodlarni aniqlash, ularning samaradorligini tahlil qilish va amaliy tavsiyalar berishdir. Tadqiqot vazifalari dirijyorlik o'qitishning zamonaviy metod va yondashuvlarini o'rganish, talabalar ijrochilik ko'nikmalarini shakllantirishdagi samaradorligini tahlil qilish hamda innovatsion pedagogik texnologiyalarning ta'lim jarayonidagi rolini baholashdan iborat.

Dirijyorlikni o'rgatish metodikasi biror musiqiy cholg'u sozini o'rganish metodikasidan farq qiladi. Dirijyorlik bilan shug'ullanish, odatda, ma'lum ijrochilik tajribasiga ega bo'lgach boshlanadi. Shu sababli, ko'pchilik dirijyorlikni soz chalishdan osonroq deb hisoblaydi. Ammo ijrochilarga faol ta'sir ko'rsatish vositalarini egallash aksincha juda murakkab jarayondir. Dirijyor o'z ta'sirini imo-ishora, nigoh va umumiy tashqi ko'rinish orqali amalga oshiradi. Uning nigohi butun orkestrga yoki alohida guruhlariga qaratilishi mumkin va bu ijrochilar bilan aloqa o'rnatishda muhim ahamiyatga ega. Dirijyorlikni o'rgatishdagi eng murakkab masalalardan biri – harakat tayanchi (opora)dir.

Dirijyor qo'lining "ovoz beruvchi", tayanchli va tovushni "cho'zuvchi" holatga kelishi katta mehnat talab qiladi. Harakat tayanchi tushunchasi tayanchli tovush tushunchasi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu tovushning to'laqonli va erkin yangrashini ta'minlaydi. Bu dirijyorning ijroni ifodali va ritmik boshqarish qobiliyatining asosiy sifati. Dirijyor har kuchli hissadagi tovushlarni his qilmasa va harakatlarini shunga moslashtirmasa, u ritmik jihatdan yetarlicha boshqara olmaydi. Kamdan kam dirijyorlar to'liq hisob birligidagi tovush to'liqligini his qiladi va uni faol boshqaradi. Yosh dirijyor o'z musiqiy tasav-

vurlarini yorqin va aniq qilishga intilishi kerak, chunki faqat shunday yorqin tasavvurlar "qo'l orqali ovoz jarangini ko'rsatish" uyg'otadi. Bu esa harakatlarni ifodali, ritmik va tabiiy qilishga yordam beradi. Dirijyorlik ifodaviyligi ijodkorning hissiy boyligi, tafakkuri, tasavvuri va eshitish qobiliyatiga bog'liq bo'lib, bular hayotiy va professional tajriba orqali shakllanadi [1, 43-b].

Dirijyorlik apparatini "qo'yish" tushunchasi nisbiy bo'lib, dirijyorlik doimiy harakatda amalga oshiriladi. Dirijyor apparatini shakllantirish jarayonida tovush-harakatni hosil qilishning asosiy negizi eshitish va harakat (motorika) o'rtasidagi uzviy bog'liqlik hisoblanadi. Ushbu bog'liqlik dirijyorlik harakat ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan butun o'quv jarayonini qamrab olishi lozim.

Eshitish orqali shakllangan musiqiy tasavvursiz hech qanday ongli harakat yuzaga kelmaydi, xuddi shuningdek, aniq mushak sezgisiz musiqiy eshitish tasavvurining to'liq shakllanishi mumkin emas. Aynan mushak sezgisi tovushning paydo bo'lishi, davom etishi va so'nishi (yoki o'zgarishi) jarayonlarini real harakat orqali ifodalab, tovushni dirijyorlik jestida "moddiylashtiradi". Shu bois, tovush-harakat tamoyilining asosiy qoidasi – eshitish tasavvuri va mushak sezgisining ajralmas birligidadir [2, 44-b]. Orkestr ijrosi dirijyor va ijrochilar o'rtasidagi uzluksiz dialogdir.

Qattiq qoliplarga asoslangan dirijyorlik uslubi moslashuvchanlikni yo'qotadi va ijro jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatadi. O'quvchi dirijyor umumiy qonuniyatlar mavjudligini, ularni turli usullar va musiqiy materiallar orqali ochish mumkinligini anglab yetishi lozim. Ta'lim jarayoni partituraning o'rganish, tahlil qilish va dirijyorlik texnikasini parallel rivojlantirishga asoslanishi kerak. Pedagog o'z fikrini yagona to'g'ri yo'l sifatida majburlamasligi zarur.

Dirijyorlik texnikasining asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

- *harakatlarning erkinligi va tabiiyligi;*
- *harakat metro-ritmi va aniqligi;*
- *musiqiy nafas, melos va plastik ifodaning ustuvorligi.*

Dirijyorlik o'rganayotgan talaba uchun musiqa asari barcha dirijyorlik ko'nikmalarini shakllantirishning yagona manbai hisoblanadi. Bu yerda ham "oddiydan murakkabgacha" tamoyili qo'llanilishi kerak. Biroq amaliyotda dirijyorlik san'atining o'ziga xosligi bu muhim tamoyilning buzilishiga olib keladi. Dirijyorni tarbiyalash nafaqat ma'lum harakat (texnik) ko'nikmalarini egallash, balki musiqiy tafakkurni

qayta shakllantirish, uni boshqa ijrochilik sohasiga moslashtirish jarayonini ham o'z ichiga oladi.

Odatda dirijyorlikni o'rganishni boshlovchi musiqachi allaqachon ba'zi musiqiy bilimlarga, ijrochilik tajribasiga va ko'nikmalarga ega bo'ladi. Shu sababli, ba'zan o'quvchilar o'zlarining asosiy o'quv materialiga yetarlicha jiddiy e'tibor bermaydilar yoki hatto beparvo munosabatda bo'lishadi – bu material dirijyorlik ko'nikmalarini egallash va ularni rivojlantirishning yagona manbai hisoblanadi. Shuni ta'kidlash lozimki, dirijyorlik texnikasining mazmuni dirijyorlar va pedagoglar tomonidan turlicha tushuniladi. Bu esa o'z navbatida o'qitish vazifalariga, yo'nalishiga va metodikaga, shu jumladan repertuar tanlashga ham ta'sir qiladi.

An'anaviy dirijyorlik ta'limi XIX–XX asrlarda shakllangan bo'lib, asosan ustoz-shogird tizimi va orkestr bilan repetitsiya qilishga asoslangan. Shu metodlar orqali talabalar orkestr bilan ishlashni o'rganib, ritm, temp, dinamika nazoratini rivojlantirgan. Zamonaviy davrda pedagogik metodlar kengayib, talabalarning ijodiy va texnik jihatdan rivojlanishiga qaratilgan. Xorijiy adabiyotlarda (Adler, Stokovski, Ssherchen) interaktiv va eksperimental metodlar samaradorligi ta'kidlanadi.

Multimedia vositalari, orkestr simulyatsiyalari va master-klasslar orqali tajriba almashish talabalarning o'z-o'zini rivojlantirishga yordam beradi. O'zbekistonda esa O'zbekiston davlat konservatoriyasida individual yondashuv, improvizatsiya mashqlari va vizual pedagogik texnologiyalar samarali qo'llanmoqda. Bu metodlar talabalarning orkestr bilan ishlash qobiliyatini oshirishga, ritm, tempo va dinamika nazoratini yaxshilashga xizmat qiladi.

Zamonaviy metodlar uch asosiy yo'nalishda qo'llaniladi.

Birinchidan, texnologik yondashuvlar: multimedia vositalari yordamida darslar vizual va audio tarzda boyitiladi, talabalarga orkestr ishlash jarayoni aniqroq ko'rsatilib, ularni ijodiy jarayonga jalb qiladi. Virtual simulyatsiyalar orqali talaba metronom va ritmni mustaqil nazorat qiladi, orkestr mashqlarini takrorlab ishlaydi.

Interaktiv mashqlar esa talabalarni turli janr va ritmik murakkabliklarda ishlashga o'rgatadi.

Ikkinchidan, pedagogik yondashuvlar: individual yondashuv har bir talabani qobiliyatiga moslashtirishga imkon beradi. Master-klass va seminarlar orqali xorijiy va mahalliy dirijyorlar tajribasi o'rganiladi. Kreativ mashqlar, jumladan improvizatsiya va interpretatsiya, talabalarning ijodiy tafakkurini rivojlantiradi va ularni professional musiqiy qarorlar qabul qilishga o'rgatadi.

Uchinchidan, amaliy metodlar: orkestr bilan repetitsiya jarayonida kompozitorlik va aranjirovka elementlarini o'rgatish, talabalarning turli musiqiy janr va uslublarda ijro qilish qobiliyatini oshiradi. Shu bilan birga, ijrochilik natijalari video tahlil qilinadi va baholanadi, bu esa talabalarning o'z-o'zini tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

O'zbekiston davlat konservatoriyasida o'tkazilgan tajribada zamonaviy metodlar talabalarning ijrochilik ko'nikmalarini sezilarli darajada oshirgan. Multimediali va interaktiv mashqlar yordamida talabalar ritm, tempo va dinamika nazoratini yaxshilagan. Master-klasslar esa orkestr bilan ishlash qobiliyatini kuchaytirgan. Shu bilan birga, video tahlillar va simulyatorlar yordamida talabalarning o'z-o'zini baholash va tahlil qilish ko'nikmalari rivojlangan.

Zamonaviy metodlar dirijyorlik san'atini o'qitishda samarali bo'lib, talabalarning ijodiy tafakkur va interpretatsiya ko'nikmalarini rivojlantiradi, repetitsiya va ijro jarayonini tezlashtiradi, multimedia va interaktiv vositalar dars sifatini oshiradi. Tavsiyalar: multimedia va interaktiv metodlarni dars rejalariga muntazam kiritish; master-klasslar va xalqaro tajriba almashuvlarini tashkil etish; individual yondashuv va ijodiy mashqlarni keng qo'llash; talabalarning turli janr va uslublarda ijro qilish ko'nikmalarini oshirish lozim. Xulosa qilib aytganda, dirijyorlik ijrochiligi turli musiqiy faoliyat turlarining murakkab o'zaro ta'siri bo'lib, dirijyor doimo orkestr bilan ishlashini unutmasligi kerak. Dirijyorning texnik mahorati, repetitsion uslubi va ruhiy holati orkestr bilan munosabatda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Dirijyorlik san'ati – bu nafaqat texnika, balki yuksak darajadagi psixologik, badiiy va pedagogik mahoratdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Мусин О. О воспитании дирижёра. – Москва, 1987. – 247 с.
2. Казачков С. Дирижёрский аппарат и его постановка. – Москва, 1967. – 111 с.
3. Теория дирижёрского искусства в системе подготовки руководителей оркестров народных инструментов. <https://cyberleninka.ru/article/n/teoriya-dirizherskogo-iskusstva-v-sisteme-podgotovki-rukovoditeley-orkeistrov-narodnyh-instrumentov/viewer>
4. <https://andante-music.narod.ru/Kulikov.html>